

O IMENIMA I NAZIVLJU IZ ORIJENTALNO- -ISLAMSKO KULTURE U BOSANSKOME PRAVOPISU

Sažetak

U ovom prilogu raspravljam o pisanju imena i nazivlja iz područja orijentalno-islamske kulture u bosanskome jeziku. Članak, naravno, ne teži obuhvatnosti, niti mu je cilj razmatrati veći broj takvih imena i naziva; ovdje se radije fokusiram na slučajeve (i njihove tipove) u kojima, po mome sudu bar, u pisanom diskursu bosanskoga jezika, pogotovo religijskom, postoji najviše šarolikosti i nedoumica. Glavni mi je cilj analizirati pisanje ovakvih riječi u bosanskome, kritički se osvrnuti na postojeću praksu kao i parcijalna rješenja u različitim normativnim i drugim jezičkim priručnicima i – najvažnije – ponuditi i obrazložiti odgovarajuća rješenja koja bi po mome mišljenju trebalo ugraditi u buduće bosanske pravopisne priručnike i slijediti.

Ključne riječi: bosanski jezik, norma, pravopis, arapski jezik, posuđenice, vlastita imena, nazivlje.

1. Uvod

Pisanje imena i nazivlja iz orijentalno-islamske duhovnosti i kulture u bosanskom jeziku vrlo je važno pravopisno pitanje. Njegov značaj prije svega proizlazi iz višestoljetnih dodira bosanskoga jezika s orijentalnim jezicima (arapskim, perzijskim i turskim) u toku kojih je posuđen značajan sloj leksike tih jezika, kao i iz krupnih razlika na svim razinama jezičke strukture koje postoje među tim jezicima.¹ Ipak to pitanje u bosnistici dosad nije privuklo dovoljno zanimanja. Pravopisna norma srpskohrvatskog jezika, koja je od 1960. do početka 1990-ih godina bila važeća i za govornike bosanskog jezika, potpuno je ignorirala ovaj problem. Tako *Pravopis*² ni u pravopisnim pravilima ni u rječniku ne poklanja nikakvu pažnju pisanju imena i nazivlja iz orijentalno-islamske kulture. Nikakav napredak nije učinjen ni u *Pravopisnom*

1 Zahvaljujem se dragim kolegama orijentalistima Muniru Mujiću i Muniru Drkiću na vrlo vrijednim zapažanjima i komentarima koji se tiču pitanja o kojima raspravljam u ovom radu.

2 *Pravopis srpskohrvatskoga književnog jezika s pravopisnim rječnikom*, Zagreb: Matica hrvatska, Novi Sad: Matica srpska, 1960.

priručniku srpskohrvatskog – hrvatskosrpskog jezika,³ koji je inače pokazao mnogo više obzira prema jezičkoj stvarnosti u Bosni i Hercegovini u poređenju s Novosadskim pravopisom (1960). Od ranih 1990-ih godina bosanskom jeziku (nakon skoro stoljetne zabrane) vraćeno je njegovo historijsko ime, postao je službeni jezik u Bosni i Hercegovini i pokrenut je proces njegove standardizacije, uključujući i pravopisnu. Tako su najprije *Rječnik karakteristične leksike u bosanskome jeziku*,⁴ a onda i *Pravopis bosanskoga jezika*⁵ (u nastavku teksta PBJ₁) pokazali mnogo veće zanimanje za leksiku iz orijentalno-islamske kulture. PBJ₁ tom pitanju posvećuje nekoliko pravopisnih pravila u različitim pravopisnim poglavljima.⁶ Isti trend zadržan je i u *Pravopisu bosanskoga jezika: Priručniku za škole*⁷ (u nastavku teksta PBJ₂) te u *Pravopisu bosanskoga jezika, Drugom, izmijenjenom i dopunjenom izdanju*⁸ (u nastavku teksta PBJ₃). Napokon objavljen je i poseban priručnik pod naslovom *Pisanje islamskih termina u bosanskome jeziku*,⁹ koji donosi i imena i nazive iz orijentalno-islamske kulture, ali uglavnom primjenjuje pravopisna pravila iz PBJ₁. Osim strogo pravopisnih normativnih izvora treba svakako spomenuti i rječnik A. Škaljića pod naslovom *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*,¹⁰ koji je vjerovatno više od svih drugih utjecao na oblikovanje prakse pisanja riječi o kojima se ovdje govori.

Pravopisni problem o kojem u ovom prilogu raspravljam nastao je kad se pojavila potreba da se u bosanskom jeziku, nakon što je primio značajan sloj leksike iz orijentalnih jezika (arapskoga, turskoga i perzijskoga), ta leksika piše domaćim pismom, danas latinicom i ćirilicom. Naravno, daleko najveće upotrebno područje leksike o kojoj je riječ jest govorni i pisani diskurs koji se tiče islamske duhovnosti, kulture i civilizacije. Zato posebno čudi činjenica što u više od sto godina organizirane Islamske zajednice ta institucija nije pokazala gotovo nikakvo zanimanje da se to pitanje riješi i na odgovarajući način propišu pravopisni standardi i pravila kojima će se barem u pisanoj

3 Svetozar Marković, Mustafa Ajanović i Zvonimir Diklić, *Pravopisni priručnik srpskohrvatskog – hrvatskosrpskog jezika*, Sarajevo: Svjetlost, 1972.

4 Alija Isaković, *Rječnik karakteristične leksike u bosanskome jeziku*, Sarajevo: Svjetlost, 1992.

5 Senahid Halilović, *Pravopis bosanskoga jezika*, Sarajevo: Preporod, 1996.

6 Ovdje neću komentirati ta pravila; o njima će biti riječi u raspravi. Isto se odnosi i na druge pravopisne priručnike.

7 Senahid Halilović, *Pravopis bosanskoga jezika: Priručnik za škole*, Zenica: Dom štampe, 1999.

8 Senahid Halilović, *Pravopis bosanskoga jezika (Drugo, izmijenjeno i dopunjeno izdanje)*, Sarajevo: Slavistički komitet, 2017.

9 Ahmet Kasumović i Refik Bulić, *Pisanje islamskih termina u bosanskome jeziku*, Tuzla: „PrintCom“ d.o.o. grafički inženjering, 1998.

10 Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo: Svjetlost, 1966.

praksi i izdavačkoj djelatnosti te institucije urediti pisanje imena i nazivlja iz orijentalno-islamske kulture. Doduše, prije dvadeset i pet (ili nešto više) godina osnovana je posebna komisija koja se trebala baviti ovim problemom, ali nikakvi rezultati rada te komisije danas nisu vidljivi.

U pisanoj praksi u bosanskome jeziku, prije svega u pisanom diskursu koji je tematski posvećen islamu i općenito orijentalno-islamskoj kulturi i civilizaciji, postoji velika šarolikost kad su posrijedi imena i nazivlje iz tog kruga. Tokom proteklog razdoblja stvorena je neka vrsta uzusa koji je uglavnom nametnula muslimanska ulema i obrazovaniji sloj društva, te se može govoriti o većem stupnju ujednačenosti. Međutim od 1990-ih godina, kad je veći priliv ljudi koji se vraćaju iz arapskih zemalja gdje su pohađali različite vjerske škole i obuke, ili općenito onih koji su bili u bližem dodiru s arapskim jezikom, zapaža se daleko veća neujednačenost. Takva je situacija, naravno, zbunjujuća i otežava pisanu komunikaciju među ljudima.¹¹ Zbog svega rečenoga nameće se ozbiljna potreba da se pitanje o kojemu je riječ pravopisno uredi. Time se bavim u nastavku.

Rasprava će u ovom radu obuhvatiti više pravopisnih područja kao što su upotreba velikog i malog slova, pisanje riječi iz drugih jezika, jednačenje suglasnika, sastavljeno i nesastavljeno pisanje riječi, upotreba pravopisnih znakova (crtice, apostrofa) i dr. Ti će različiti aspekti često biti međusobno isprepleteni zato što će se polaziti od jedinica koje istodobno uključuju potrebu normiranja u više pravopisnih područja. Moja će pažnja prije svega biti usmjerena na imena i nazivlje koji potječu iz arapskog jezika bez obzira na put kojim su došli u bosanski jezik,¹² i to zato što oni čine ogromnu većinu ovakvih riječi i što upravo oni stvaraju najviše poteškoća i izazivaju najveće nedoumice. Problemi se ponajprije javljaju zbog različitosti arapskoga i bosanskog jezika na temeljnim jezičkim razinama kakve su fonološka, morfološka i sintaksička, a također i zbog drugih (kulturnih) razlika koje se očituju u načinu jezičke konceptualizacije, imenovanja osoba i sl. Opseg i karakter ovoga rada nije takav da on teži obuhvatnom i konačnom rješenju svih pokrenutih pitanja, nego je takav da radije daje smjernice kako ta pitanja valja rješavati. Naravno da će neka pitanja biti i konačno riješena onako kako se meni čini najispravnijim. Izvan moga razmatranja ostat će svi slučajevi koji pravopisno nisu problematični ili na koje je jednostavno primijeniti opća pravopisna načela i pravila.

11 Nisu rijetke ni pojave neobičnoga (arabiziranog) i bosanskom jeziku stranog izgovora takvih karakterističnih riječi koje se zapažaju u govornom diskursu pojedinaca. Njima se ovdje neću baviti.

12 Jezici posrednici (u ovom slučaju turski i perzijski) utjecali su, naravno, u manjoj ili većoj mjeri na to kako će se u bosanskome pisati ovakve riječi budući da su se i sami ranije našli u situaciji da rješavaju problem prijema i prilagodbe značajnog arapskog leksičkog fonda. Ipak za ciljeve ovoga rada ne smatram neophodnim zalaziti u ta pitanja.

Napokon vrlo je važno napomenuti da se ja ovdje zanimam pisanjem imena i nazivlja iz orijentalno-islamske kulture isključivo u „nespecijalističkom“ diskursu, tj. u pisanom diskursu namijenjenom širokom krugu korisnika. Naučni, „specijalistički“ diskurs može zahtijevati poseban način bilježenja ovakvih imena i naziva koji teži vjernoj transliteraciji; takav način ja ovdje ne komentiram.¹³

2. Rasprava

2.1. Fonološka adaptacija arapskih riječi

Budući da je bosanski pravopis fonološki, tj. temelji se na načelu prema kojem se riječi pišu tako što se isti fonem uvijek bilježi istim znakom (pojednostavljeno, fonemi se pišu kako se izgovaraju), prirodno je u raspravi krenuti od problema fonološke adaptacije arapskih riječi. Poznato je da su bosanski i arapski jezik fonološki vrlo različiti i da u inventarima fonema, pored jedinica koje su iste ili vrlo bliske, posjeduju i jedinice koje nemaju odgovarajući parnjak u drugom jeziku. Relaciju ovih dvaju jezika promatramo iz perspektive arapskoga, tako da nas prije svega zanima potencijal bosanskih fonema koji mogu poslužiti kao „nadomjesni“ parnjaci arapskim fonemima koji u bosanskome nemaju stvarni parnjak. Takav je pristup potpuno opravdan dobro poznatim temeljnim načelom prema kojemu izvorni govornici jednog jezika „čuju“ foneme drugog jezika (tačnije njihovo ostvarenje) iz perspektive fonološke strukture vlastitog jezika, drugim riječima tako što ih nastoje povezati i identificirati s fonemima svoga jezika. Druga važna i očigledna stvar (koja se ipak, nažalost, u ovom slučaju često zaboravlja) jest da su riječi o kojima govorimo samo porijeklom arapske, a da one posuđivanjem postaju bosanske. Prema tome njih moramo izgovoriti bosanskim fonemima i zapisati bosanskim grafemima (slovima); nema razumne mogućnosti da se pri izgovoru takvih riječi koristimo fonemima i grafemima koji ne postoje u bosanskome. Široka pravopisna praksa i postojeća pravopisna pravila u bosanskome slijede opisana načela. No javljaju se i nedoumice.

2.1.1. Prva od njih tiče se pisanja arapskih riječi koje sadrže vokal *e* („fethu“) na tzv. „slabom“ suglasniku. Tom je vokalu pri adaptaciji arapskih posuđenica u govornoj i pisanoj praksi bosanskog jezika za odgovaraju-

13 Naučnom je diskursu svojstvena naučna transliteracija. Postoji više međunarodno prihvaćenih sistema transliteracije koji se koriste za pojedine jezike. Osnovna razlika između tih sistema i problema o kojima se govori u ovom radu jest u tome što naučne transliteracije nastoje precizno „prepisati“ jezičke jedinice iz jednoga jezika u drugi, dok je ovdje riječ o odgovarajućem pisanju jezičkih jedinica fonološkim pravopisom bosanskoga jezika.

ći parnjak uglavnom „dodijeljen“ vokal *e* (usp. *selam*, *nefs*, *Lejla*, *Bedr*). Transliteracija arapskih riječi u nekim drugim jezicima (npr. u engleskome) predviđa vokal *a* na ovom mjestu (usp. *salam*, *nafs*, *Layla*, *Badr*). To je utjecalo ne samo na to da neka imena i nazivi i u bosanskom postanu običniji s vokalom *a*, a ne vokalom *e* (usp. *el-Azhar*, kralj *Fahd*) nego je dovelo i do toga da se u pojedinim slučajevima pojavljuje dvojni način izgovora i pisanja, a najvažniji je takav slučaj određeni član *el-*, koji se piše i *al-* (usp. *el-Bekara* / *al-Bakara*, *el-Gazali* / *al-Gazali*). Štaviše PBJ₃ kao jedini ispravni propisuje oblik *al-* (usp. *al-Azhar*, *at-Taberi*, *ar-Rebi* itd.). Nema međutim nijednog opravdanog razloga da u bosanskom pravopisu bude prihvaćeno ovakvo dvojestvo. Temeljno je pravopisno načelo da se ne dopušta pravopisni varijantni oblik koji je mnogo slabije zastupljen ako za to ne postoje naročiti razlozi. Pogotovo je neprihvatljivo da se pisanje određenog člana u obliku *al-* u bosanskom propiše jedino ispravnim, kako to čini PBJ₃. To se jednako odnosi i na gore spomenute slučajeve tipa *el-Azhar*, *Fahd*, gdje također treba koristiti pravopisne oblike s vokalom *e* (*Fehd*, *el-Ezher*).

2.1.2. Sljedeći problem veže se za arapske riječi koje sadrže suglasnik „ajⁿ“. Kako taj suglasnik nema svoga bosanskog parnjaka, njegova se realizacija pri fonološkoj adaptaciji posuđenica u bosanskom predstavlja vokalom koji nosi (usp. *el-Arebi*, *muamelat*, *Eljesea*, *ibadet*, *Alu Imran*, *reisul-ulema*, *Omer*), ili vokalom *a* kad sam ne nosi vokal, tj. kad je „sakin“ (usp. *el-Earaf*, *el-Eala*), ili ostaje fonološki nepredstavljena (usp. *šaban*, *zul-kade*, *er-Rad*, *Miradž*, *mudžiza*, *mutezile*, *ruku*, *Isa*, *daif*, *tabiini*). U pisanoj praksi problem se očituje u nesigurnosti treba li pri fonološkom adaptiranju takvih imena i naziva i pri njihovu pisanju koristiti apostrof¹⁴ kao pravopisni znak, pogotovo tamo gdje je „ajⁿ“ u prilagođenoj riječi ostao fonološki nepredstavljen (usp. *šaban* / *ša'ban*, *zul-kade* / *zul-ka'de*, *er-Rad* / *er-Ra'd*, *Miradž* / *Mi'radž*, *mudžiza* / *mu'džiza*, *mutezile* / *mu'tezile*, *ruku* / *ruku'i* sl.), ali sporadično i drugdje (usp. *el-Arebi* / *el-'Arebi*, *muamelat* / *mu'amelat*, *el-Džumua* / *el-Džumu'a*, *el-Earaf* / *el-E'araf* / *el-E'raf*, *Isa* / *'Isa*, *daif* / *da'if*, *tabiini* / *tabi'ini* itd.). PBJ₁ u rječniku navodi primjere *šaban*, *džemat*, iz kojih se zaključuje kako se ne propisuje upotreba apostrofa kao posebnog pravopisnog markera u ovakvim slučajevima. Ovdje međutim treba kazati da, iako fonološka struktura riječi s „ajⁿ“, naravno, može biti vrlo različita, pri njihovu pisanju samo u jednom slučaju treba koristiti apostrof. To se odnosi na imena i nazive tipa *el-Eš'ari*,

14 U pisanoj praksi, posebno u krugu Islamske zajednice i u njezinoj izdavačkoj djelatnosti, raširena je i praksa upotrebe „obrnutog apostrofa“ (‘), koji je preuzet iz sistema naučne transliteracije arapskoga na jezike koji se služe latinicom. Takva je praksa apsolutno neprihvatljiva jer u „nespecijalistički“ pisani diskurs potpuno nepotrebno uvodi novi pravopisni znak koji se koristi samo u tom slučaju.

eš'arije, *el-En'am* i sl., tj. u riječima u kojima „ajnu“ prethodi suglasnik bez vokala (tzv. sakin). Naime pri izgovoru takvih riječi dolazi do artikulacijskog i intonacijskog loma ili rascjepa između prethodnog suglasnika i „ajna“, te je tu fonetsku pojavu potrebno signalizirati u pismu kako bi se jezički korektno zapisala takva riječ. Toj svrsi najbolje služi apostrof koji kao pravopisni znak izostavljanja ovdje upućuje na izostanak cjelovite, neprekinute artikulacije riječi. Ortografski oblici kakvi su *el-Ešari*, *ešarije*, *el-Enam* i sl. ne odgovaraju svojim ortoepskim varijantama, te stoga u pravopisu nisu prihvatljivi.

U vezi s fonološkom adaptacijom imena i nazivlja koji u izvornome fonološkom obliku imaju „ajn“ ovdje treba još uputiti na barem dva slučaja gdje se u praksi javljaju dvostruki ili višestruki pravopisni oblici. Prvi se tiče riječi kakve su *džemat*, *šefat*, tj. takvih u kojima „ajnu“ s „fethom“ prethodi dugi vokal *a*. Pojavljuju se naime oblici kakvi su *džemat* / *džemaat* / *džema'at*, *šefat* / *šefaat* / *šefa'at* i sl. Upravo je objašnjeno kako nema razloga u ovakvim slučajevima koristiti apostrof. Osim toga kad se u bosanskome dva ista vokala (nakon kakve fonološke ili morfonološke promjene) nađu jedan do drugog, oni se po zakonu kontrakcije normalno sažimaju u jedan (usp. *sol* > *soo* > *so*; *on se je vratio* > *on se e vratio* > *on se_e vratio* > *on se_e vratio*). Nema nikakva lingvističkog razloga da to načelo ne djeluje i u slučajevima tipa *džemaat*, *šefaat*, te da se prema tome ne dobiju izgovorno i pravopisno jedino prihvatljivi oblici *džemat*, *šefat*. Treba, svakako, na ovom mjestu istaknuti da ovakvo pisanje (*džemat*, *šefat*) snažno podržava izgovor običnih ljudi (rekao bih kroz stoljeća), a da je tek u novije vrijeme u stanovitoj mjeri rašireno „arabizirano“ izgovaranje *šefa'at*, *džema'at* koje se većinom forsira unutar vjerskih krugova kao „učeniji“ izgovor ili kao neka vrsta pomodarstva.¹⁵ Za to međutim nema nikakva opravdanja iz razloga koje sam već objasnio.

Drugi je slučaj riječ *šija*, gdje također imamo dva vokala iste vrijednosti (dugi vokal *i* ispred „ajna“ i vokal *i* na „ajnu“). Zanimljivo je da PBJ ovaj slučaj tretira drukčije od slučajeva tipa *džemat*, *šefat*. Tako PBJ₁ preporučuje oblik *šijja*, a PBJ₃ ide još tri koraka unatrag (od koji su dva na tragu „vesternizacije“ bosanskoga jezika i pravopisa) i propisuje ispravnim čak četiri oblika *šija* / *šijja* / *šit* / *šiit*. Uvjeren sam da za tim nema nikakve potrebe i da ovu riječ treba pisati kao i ostale njoj slične (dakle samo *šija*, *šijski*, *šizam*).

2.1.3. Slična načela fonološke adaptacije karakteristične za imena i nazivlje koji u izvornom (arapskom) fonološkom obliku sadrže konsonant

15 Slične pojave bilježe se i u nekim drugim slučajevima. Tako je npr. nekad bilo uobičajeno izgovarati i pisati *ičindija*, *Ćaba*, *meleć*, a danas to zvuči „neuko“, pa su ti izgovorni i pisani oblici uglavnom zamijenjeni oblicima *ikindija*, *Kaba*, *melek*. Takve zamjene sa stanovišta norme bosanskoga jezika nisu sporne jer i novi oblik potpuno slijedi ortoepska i ortografska načela bosanskoga jezika. No ta bi načela npr. bila povrijeđena forsiranjem oblika *Ka'ba*.

„ajñ“ vrijede i za one koji sadrže fonološku vrijednost zvanu glotalni stop koji se u arapskome naziva „hemze“. Pri adaptaciji se u bosanskom hemze fonološki predstavlja vokalom koji nosi (usp. *kiraet*, *Lejletul-regaib*) ili ostaje nepredstavljeno (npr. *mumin*, *Sebe*, *el-Isra*, *reisul-ulema*). Fonološko nepredstavljavanje hemzeta u bosanskom može međutim izazvati ortoepski, a onda i ortografski problem, a to se događa u sličnom fonološkom kontekstu koji je već spomenut kod slučajeva tipa *el-Eš'ari*, naime u kontekstu u kojem hemzetu prethodi konsonant koji ne nosi vokal i na kojemu se događa artikulacijski rascjep. Takvi su primjeri *Kur'an*, *šej'un*, *Bed'ul-emali* i sl., i pri njihovu je pisanju potrebno koristiti apostrof kao signal prekinute artikulacije riječi kako bi se uputilo na odgovarajući izgovor. Ovakvi slučajevi (ali ne samo oni) vjerovatno su utjecali na pojavljivanje višestrukosti u praksi i stvaranje pravopisnih oblika kakvi su *mu'min*, *kira'et*, *Sebe'*, *el-Isra'* i sl., koji nisu opravdani pa prema tome nisu ni prihvatljivi.

2.1.4. Kad je posrijedi pravopisni aspekt fonološke adaptacije arapskih imena i nazivlja iz orijentalno-islamske kulture u bosanskom, također je vrlo značajno pitanje udvajanja konsonanata (geminacije). Bosanska pravopisna norma pokazala je na ovom polju dosta lutanja. Tako PBJ₁ preporučuje pisanje udvojenih suglasnika (*muallim*, *muhaddis*, *zul-hidždže...*), ali dopušta i pravopisne oblike ovakvih riječi bez geminacije (*mualim*, *muhadis*, *zul-hidže*), osim nekoliko njih gdje je udvajanje obavezno: *Allah*, *Muhammed*, *sunnat*, *ummet*. Riječi izvedene od tih riječi (izuzev od vlastitih imena) pišu se bez udvajanja suglasnika (npr. *mualimski*). PBJ₂ (22) propisuje da se sve izvedenice od riječi koje se pišu samo s udvojenim suglasnicima također pišu s udvojenim suglasnicima (*sunnetski*, *džennetski*). Zanimljivo je da *Gramatika bosanskoga jezika*,¹⁶ koja je objavljena nakon PBJ₂ (1999), u ovom pogledu slijedi PBJ₁, a ne PBJ₂, te određuje da se izvedenice od riječi koje se pišu s udvojenim suglasnicima pišu bez udvajanja. U *Rječniku bosanskoga jezika*¹⁷ sve ovakve riječi (osim imena *Allah* i *Muhammed*, Božiji poslanik) i njihove izvedenice pišu se na oba načina, s tim da se prednost daje neudvajanju. PBJ₃ prihvaća apsolutno dvojstvo (s udvajanjem i bez udvajanja) i ne daje nijednom rješenju prednost. Kao što se vidi, pravopisni i drugi normativni priručnici zapravo samo slijede vrlo šaroliku jezičku praksu i ni na koji način ne doprinose bilo kakvom utemeljenom i praktičnom rješenju, naprotiv.

Kako je u uvodnom dijelu ovoga rada istaknuto, imena i nazivlje iz orijentalno-islamske kulture uglavnom su ostali izvan zanimanja srpskohrvatske

16 Dževad Jahić, Senahid Halilović i Ismail Palić, *Gramatika bosanskoga jezika*, Zenica: Dom štampe, 2000, str. 115.

17 Senahid Halilović, Ismail Palić i Amela Šehović, *Rječnik bosanskoga jezika*, Sarajevo: Filozofski fakultet, 2010.

pravopisne norme; upotrebom tih riječi u sferi islamske naučne, stručne i publicističke literature oblikovao se stanovit uzus. Njega je međutim stvorila muslimanska ulema, dakle poznavaoči arapskoga i drugih orijentalnih jezika, te je on nužno bio pod utjecajem tog njihova znanja. S druge strane takve riječi u svakodnevnoj, „nestručnoj“, laičkoj upotrebi u većoj su mjeri bosnizirane, što znači da su njihova fonološka struktura i njihov fonetski lik u znatnijoj mjeri prilagođeni bosanskom jeziku. Prvi su dakle uglavnom forsirali udvajanje suglasnika i tako pisali (čak i izgovarali), drugi uglavnom (osim u rijetkih riječi) pri izgovoru nisu udvajali suglasnike. Ukoliko su se neke od ovih riječi u javnoj pisanoj komunikaciji pojavljivale izvan strogo muslimanske duhovne i kulturne sfere, njihovo se pisanje u potpunosti oslanjalo na laičku, a ne na stručnu upotrebu. Nema nikakve sumnje da je u ovom slučaju, sa stajališta pravopisne kodifikacije, riječ o izuzetno osjetljivom pitanju čije bi rješavanje na nezadovoljstvo kritičnoga dijela korisnika stvorilo veliko nepovjerenje u kodifikatore i kodifikaciju. To je za kodifikatore dosad očigledno bio vrlo važan parametar koji objašnjava „cik-cak“ kretanje norme.

Oni koji donose standardnojezičke norme, uključujući i pravopisnu, moraju, osim udovoljavanja pretpostavljenim očekivanjima korisnika, voditi računa i o drugim bitnim faktorima koji motiviraju izbor normativnog rješenja, a oni u ovom slučaju jasno pretežu u korist jednog rješenja i ne opravdavaju u dovoljnoj mjeri dvojstvo. Ovdje ću navesti dva osnovna razloga. Prvo, bosanski jezik ne poznaje osnovne, neizvedene riječi¹⁸ s udvojenim suglasnicima, pa je prema tome neudvajanje potpuno u skladu sa zakonitostima bosanskog jezika; posljedično, udvajanje neizbježno upućuje na to da takve riječi nisu „normalno“ prihvaćene u bosanskom jeziku, da se osjećaju kao strane, a one to nisu. Mogući argument kojim bi se poduprlo udvajanje suglasnika – naime da se takve riječi često (?) i izgovaraju s dvostrukom fonetskom vrijednošću tih suglasnika – jednostavno ne stoji zato što ima i bosanskih riječi koje se izgovaraju s dvostrukom fonetskom vrijednošću pojedinih suglasnika, a ipak je riječ o jednom fonemu, te se i pišu tako (usp. *bežičan*, izgovara se [bežžičan]; *besraman*, izgovara se [bessraman]). Osim toga i posuđenice s udvojenim suglasnicima iz drugih jezika fonološki se adaptiraju bez udvajanja (usp. tal. *cappuccino* > bos. kapučino). Drugo, laičkom uzusu načelno treba dati prednost nad „specijalističkim“ jer odražava jezičke navike većine govornika (podsjećam, ovdje i govorim o pravopisnim rješenjima u pisanom diskursu namijenjenom najširoj publici). Osim toga i oni koji dosljedno udvajaju suglasnike pri pisanju često to ne čine pri izgovoru, zbog čega čak ni pisani izvori ne mogu biti potpuno relevantna osnova za kodifikaciju. Ovakvo rje-

18 Ta je pojava vrlo rijetka i kod pisanja izvedenih riječi, a najpoznatiji je takav slučaj superlativ (usp. *najjači*, *najjužniji*).

šenje snažno podržava i Škaljić,¹⁹ koji gotovo isključivo donosi samo oblike ovih riječi bez udvojenih suglasnika, a samo sporadično bilježi dvojne likove (npr. *dženaza* / *džennaza*²⁰). Prema svemu rečenom mislim da nije opravdano u bosanskom jeziku odgovarajuća imena i riječi iz orijentalno-islamske kulture pisati s udvojenim suglasnicima, tj. treba propisati i ustanoviti praksu njihova pisanja bez udvajanja, kao npr. *Meka*, *hadž*, *dženet*, *džehenem*, *umet*, *sunet*, *tejemum*, *musala*, *ševal*, *rebiul-evel*, *zul-hidže*, *tesavuf*, *mualim*, *muhadis*, *mufesir*, *mutekelim* itd. Jedine su iznimke Božije ime *Allah*, jer se ono u muslimanskoj duhovnosti i kulturi uvijek i izgovara s geminiranim *ll*, a tako se dosljedno svuda i piše, te ime Božijeg poslanika *Muhammed*, koje se, doduše, često izgovara i bez udvajanja suglasnika, ali se po tradiciji dosljedno piše s udvajanjem, pa bi to valjalo i poštovati.

Kad su posrijedi različite izvedene riječi ili leksikalizirane konstrukcije koje sadrže Božije ime, onda, mislim, treba preporučiti njihovo pisanje bez udvajanja suglasnika: *inšalah*, *mašalah*, *subhanalah*, *elhamdulilah*, *valahi*, *bilahi*, *alahimamet* itd. (kao uostalom i u imenima *Abdulah*, *Zejnulah* i sl.). Neki će govornici, budući da se radi o riječima s visokom emocionalno-ekspresivnom vrijednošću i u izgovoru nastojati istaknuti Božije ime (npr. u zakletvama *vallahi*, *billahi*), zato se pisanje s udvojenim suglasnicima u takvim slučajevima može izuzetno tolerirati kao grafostilistički postupak. Ako je riječ o konstrukciji s Božijim imenom koja je u bosanskome višočlana, višerječna, onda vrijedi osnovno pravilo o pisanju imena *Allah*, npr. *Allah selamet*, *Allah raziola*, *Allah mubarekola* itd.

2.1.5. U ovome dijelu potrebno se kratko zadržati i na morfonološkom pitanju alternacije fonema ili tzv. glasovnih promjena. Ustaljena je naime i dobro stabilizirana praksa da se ne provode alternacije fonema, a prije svih jednačenje po zvučnosti, unutar korijena ovakvih posuđenica ponekad i u izgovoru, a redovito u pismu. Tako je npr. jedino obično – pa prema tome i prihvatljivo – *subhanalah* (ne *suphanalah*), *Allahu ekber* (ne *Allahu egber*), *hutba* (ne *hudba*), *magfired* (ne *makfired*), *rizk* (ne *risk*), *makbul* (ne *magbul*). Jasan je, naravno, utjecaj upotrebe ovakvih riječi u Kur'anu, dovama i drugim verbalnim obredima koja ovakvim nazivima daje karakter „svetosti“, pa stoga i „nepromjenljivosti“. Iz sličnih razloga (ovaj put radi očuvanja simboličke vrijednosti značenja) u bosanskome se i pojedina vlastita imena orijentalnog porijekla pišu bez izvršene alternacije (usp. *Edhem*, *Midhat*, *Subhija*), iako se u govoru alternacija provodi (usp. izg. [Ethem],[Mithat],[Suphija]. I za gornje

19 Usp. Abdulah Škaljić, *navedeno djelo*.

20 Zanimljivo je da ova riječ u arapskome nije s udvojenim *n*. Škaljić vjerovatno navodi i oblik *džennaza* pod utjecajem bosanskohercegovačkih govora u kojima se sporadično može čuti takav izgovor.

nazive uglavnom vrijedi alternacija u govoru (usp. izg. [suphanalah], [hudba], [makfīret], [magbul], [risk]), osim u situacijama izgovaranja kur'anskoga teksta ili dr. verbalnih obreda.

S druge strane alternacije fonema u pismu treba dosljedno provoditi pri sufiksaciji ili dodavanju pojedinih relacijskih morfema. Tako treba izgovarati i pisati *mektepski* (ne *mektebski*), *meleci* (ne *meleki*) i sl. Neke izvedenice mogu biti neobične, npr. *melečki* (koji se odnosi na meleke), stoga treba koristiti i druge načine izricanja datog značenja (umjesto npr. *melečki redovi – redovi meleka*), a ne propisivati nepostojeće lekseme koji ruše fonetske norme bosanskoga jezika, kako to čini PBJ₃ (415) navodeći oblik *melekski*.

2.2. Sastavljeno i nesastavljeno pisanje imena i naziva

Dobar dio pravopisnih problema povezanih s imenima i nazivljem iz orijentalno-islamske kulture tiče se njihova sastavljenog i nesastavljenog pisanja. To je i razumljivo budući da su pravopisna načela koja uređuju ovu oblast u bosanskome i arapskome vrlo različita. Najprije ću se pozabaviti vlastitim imenima i prezimenima ljudi, a potom višerječnim nazivljem. Kako bih uštedio prostor i postigao bolju preglednost izlaganja, u ovom ću se odjeljku istodobno osvrnuti i na pitanje upotrebe velikog slova u pisanju imena i prezimena ljudi.

2.2.1. Arapska imena i prezimena koja se pojavljuju kao dio orijentalno-islamske kulture po svome su sastavu vrlo raznovrsna. Meni se u ovom prilogu čini pogodnim razvrstati ih u četiri skupine:

- (a) imena tipa *Abdulah ibn Omer, Fatima bint Muhammed*;
- (b) imena tipa *Ebu Bekr, Ibn Sina, Um Kulsum, Benu Israil*;
- (c) imena tipa *el-Abas, el-Arebi*;
- (d) imena tipa *Abdulmutalib, Zulkarnejn, Salahudin*.

Naravno, postoje i višerječna imena u kojima se kao komponente spajaju i objedinjavaju navedeni tipovi (usp. *Ebu Hamid Muhamed ibn Muhamed el-Gazali*), no njihovo se sastavljeno i nesastavljeno pisanje uređuje pravilima pisanja njihovih komponenata, tako da posebna pravopisna pravila nisu potrebna.

U pisanom diskursu bosanskoga jezika način pisanja ovakvih imena sa stanovišta sastavljanja i nesastavljanja riječi uglavnom je dobro stabiliziran. To posebno vrijedi za slučajeve (a–b), u kojima se posebne samostalne morfološke komponente (riječi) imena i prezimena u bosanskome kao i u arapskom pišu odvojeno. Veliku zbunjenost unio je PBJ₁ svojim pravilom da se imena tipa (b) pišu kao polusloženice (*Ebu-Hurejra, Ibn-Kesir*), za što nije bilo ni osnove ni razumnog razloga. Zbog toga takvo pisanje nije zaživjelo u praksi,

te je u PBJ₃ dokinuto.²¹ Dakle u višerječnim imenima tipa (a) i (b) svaku riječ treba pisati odvojeno, kako je gore i navedeno (*Abdulah ibn Omer, Ebu Bekr*).

Imena tipa (c) i (d) slična su po tome što sadrže određeni član: u (c) on dolazi uz jednočlano ime (*el-Abas*) ili uz prezime (*el-Arebi*), a u (d) članom je određeno drugo ime u konstrukciji višerječnog imena. Općenito je uvriježena praksa da se pri pisanju arapskih imena i naziva u bosanskom određeni član od riječi koju determinira odvajaju crticom, otuda se i može preporučiti takvo pisanje imena i prezimena ljudi kakva su *el-Abas, el-Husein, el-Arebi, et-Taberi, en-Nevevi* itd., kao i drugih imena (npr. *el-Medina, el-Bekara*). Međutim kad se u višekomponentnim imenima ispred komponente sa članom pojavi komponenta koja je po sebi leksička riječ, onda cijelo to ime treba pisati sastavljeno (npr. *Abdulmutalib, Zulkarnejn, Salahudin*). Ovakav način pisanja snažno podupire bosanska pravopisna tradicija u kojoj se odgovarajuća bošnjačka imena arapskoga porijekla pišu upravo tako (usp. *Abdulah, Abdurahman, Abdulhamid, Abdulaziz, Abdulgafar, Abdulkadir, Zulkarnejn, Zulfikar, Mevludin, Nehrudin, Zehrudin* itd.). Zato nema nijednog posebnog razloga zašto bi se ista imena kad ih nose Arapi ili drugi pisala drukčije. Time se samo nepotrebno usložnjavaju pravopisna pravila i unosi zabuna (kao što to i čine PBJ₁, PBJ₂ i PBJ₃).

U imenima tipa (a) riječi *ibn, bin* i *bint* mogu biti skraćene na *b*. U PBJ₃ (146) stoji vrlo nespretno formulirano pravilo u kojem se navodi: „Ukoliko između dvaju članova u imena arapskoga porijekla dolazi skraćunica *b*. (: *bint, ibn* – u značenju: kći, sin), oba su člana promjenjiva... Ako se *ibn, bint* ne skraćuje, piše se odvojeno...“ Jednostavno treba kazati da se riječi *ibn, bin, bint* – skraćivale se ili ne – pišu odvojeno. No kad je posrijedi pisanje ovih riječi, otvara se pitanje upotrebe velikoga ili malog slova. Postoje naime različita rješenja. U praksi se te riječi pišu malim početnim slovom kad su unutar višerječnog imena (usp. *Ahmed ibn Hanbel*), a kad dođu na početku takvog imena, velikim (usp. *Ibn Hanbel*). To rješenje podržao je i PBJ₁, da bi PBJ₃ donio drukčije pravilo prema kojem se *ibn, bint* unutar višerječnog imena pišu velikim početnim slovom, osim kad se skraćuju (skraćunica *b*. piše se malim slovom). Mislim da sa stanovišta općih pravopisnih načela odgovarajuća pravopisna pravila u PBJ₃ nisu opravdana. Pokušat ću to objasniti povlačenjem paralele između ovakvih imena i prezimena i imena i prezimena tipa *Charles de Gaulle, Leonardo da Vinci, Alberto di Stefano, Piero del Giudice, Otto von Bismarck, Vincent van Gogh* i sl.²² Takva imena naime sadrže funkcionalne,

21 No PBJ₃ ovdje se opredjeljuje za oblik *abu* (usp. *Abu Bekr, Abu Hurejre, Abu Ubejda*), a ne *ebu*, što po mome mišljenju nikako nije opravdano (usp. tačku 2.1.1. u ovom radu). Takvo pisanje naime sugerira da se *abu* i slične riječi tako i izgovaraju, što nije tačno (osim u rijetkim nazivima, npr. *Abu Dabi*).

22 U savremeno doba bosanski nema takva imena. U usmenoj (epskoj) tradiciji bilježe se konstrukcije tipa *Mujo od Kladuše* i sl. Odgovarajuće semantičke relacije u savremenom

relacijske riječi (*de, da, di, von, van* i sl.). Te su riječi pandan arapskim riječima *ibn, bin, bint, ebu, um, benu* u odgovarajućim konstrukcijama imena u arapskome. Tako naprimjer puno ime Leonarda da Vincija – Leonardo di ser Piero da Vinci – nosi značenje „Leonardo, (sin) gospodina Piera (iz) Vincija“. U pravopisnoj tradiciji odgovarajućih evropskih jezika (francuskoga, talijanskoga, njemačkoga, holandskoga...) takve se riječi unutar imena i prezimena pišu malim početnim slovom, a ako se navodi samo prezime, tj. ako te riječi stoje na početku, onda se pišu velikim početnim slovom (usp. *Da Vinci, Del Giudice, Von Bismarck...*).²³ Takvo pravilo stoji i u PBJ₁ i PBJ₂.²⁴ No PBJ₃ (12) donosi drukčije rješenje, naime da se „odredbeni dio prezimena piše (se) velikim početnim slovom na početku rečenice“,²⁵ ne izjašnjavajući se o tome kako to pisati u sredini rečenice.²⁶ Mislim da ovdje valja slijediti općenita prekojezička pravopisna načela kao i domaću pravopisnu tradiciju i riječi *ibn, bin, bint* pisati isključivo malim slovom kad su unutar višerječnih imena (npr. *Ahmed ibn Hanbel, Zejneb bint Džahš*). S druge strane kad ovim i sličnim riječima počinju imena, onda ih treba pisati velikim početnim slovom (npr. *Ibn Sina, Bint Hubat, Ebu Musa, Um Kulsum, Benu Israil*).

Ipak treba kazati da ovakvo rješenje otvara i pitanje pisanja određenog člana uz imena i prezimena kad on dođe na početku (slučajevi pod (c)). Treba li naime i član pisati velikim početnim slovom (kao npr. *El-Arebi*)? Iako nedvojbeno postoji gramatička sličnost između određenog člana i riječi tipa *ibn* u višerječnim imenima – i član i takve riječi naime pripadaju funkcionalnim riječima – ipak je razlika među njima u tome što su riječi tipa *ibn* i u svojoj funkcionalnoj upotrebi u imenima zadržale nešto od svoga leksičkog značenja, te su svakako bliže leksičkim riječima negoli je to određeni član. S druge strane član je potpuno funkcionalna, leksički nesamostalna riječ koja se u arapskom redovito piše sastavljeno s riječju koju determinira. Zato je, mislim, sasvim opravdano dopustiti da se član kao „čisto“ gramatička riječ uz imena piše malim slovom (naravno, osim kad je to istodobno i prva riječ u rečenici).

bosanskom i drugim slavenskim jezicima kodiraju se sufiksima za izvođenje prezimena (usp. *Ahmetović, Ivanov, Karenjina, Stefanovski* itd.).

- 23 Iznimku (iz naročitih razloga) jedino čini navođenje na početku bibliografskoga ili leksikografskog članka (usp. *del Giudice, Piero*).
- 24 I drugi (npr. Lada Badurina, Ivan Marković i Krešimir Mićanović *Hrvatski pravopis*, Zagreb: Matica hrvatska, 2007, str. 120) propisuju isto.
- 25 Naravno, veliko je početno slovo ovdje uvjetovano time što je ta riječ prva u rečenici, a ne time što je prva u sastavu vlastitoga imena.
- 26 Ovo je rješenje po svemu sudeći prepisano iz *Hrvatskoga pravopisa* Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje (2013) (usp. <https://pravopis.hr/pravilo/osobna-imena-prezimena-i-nadimci/96/>).

Postoje i razlozi (funkcionalna sličnost s riječima tipa *ibn* u imenima) koji podržavaju pisanje određenog člana velikim početnim slovom, no oni su po mome sudu slabiji.²⁷ Kad pri pisanju u bosanskom dođe do stapanja riječi tipa *ibn* i određenog člana u jednu (prvu) komponentu, onda se ta komponenta piše velikim početnim slovom (usp. *Ibnul-Kajim, Ebul-As*).

2.2.2. U oblasti sastavljenog i nesastavljenog pisanja treba se također osvrnuti i na pisanje nazivlja. Glavnu pažnju privlače sintaksičke konstrukcije poznate kao „genitivne veze“ tipa *reisul-ulema, Lejletul-kadr, ehli-sunet, kelime-i-šehadet*, ili slični spojevi kao npr. *kadei-ehire, Sunenul-kubra* i dr. Ako se pogleda uzus koji je stvaran unutar muslimanskoga pisanog diskursa – iako on, naravno, ne vrijedi podjednako za sve ovakve slučajeve – može se izdvojiti više načina pisanja:

- (a) odvajanje svake sastavnice (npr. *reis ul ulema, ehli sunet*);
- (b) spajanje svih sastavnica u polusloženice (npr. *reisul-ulema, ehli-sunet*);
- (c) spajanje dijela sastavnica u polusloženice (npr. *kelime-i šehadet, Lejle-i kadr*);
- (d) kvazisloženice s dvjema crticama (npr. *reisu-l-ulema, Lejletu-l-kadr*), posebno popularne u novije doba unutar IZ;
- (e) upotreba apostrofa ispred određenog člana (npr. *reisu'l-ulema, Lejletu'l-kadr*), čemu pribjegavaju neki znanstvenici (uglavnom teolozi) pod utjecajem načina pisanja arapskih imena u savremenom turskom jeziku.

Ovakva šarolika praksa govori o velikim pravopisnim nedoumicama korisnika bosanskog jezika. S druge strane treba kazati da je još Škaljić²⁸ predložio da se ovakvi spojevi riječi pišu kao polusloženice, a u tome ga je slijedio i PBJ u svim svojim izdanjima. Prema tome postoji saglasnost normativnih priručnika o tome.²⁹ Zanimljivo je međutim da se praksa uglavnom snažno opire takvom rješenju, što nije dobro jer bi i ovdje kao i drugdje valjalo slijediti temeljno načelo prema kojemu se takve konstrukcije riječi promatraju iz perspektive jezika i pravopisa primaoca, u ovom slučaju bosanskoga, a ne pribjegavati pravopisnim rješenjima koja nastoje predočiti način njihova pisanja u jeziku izvoru.

27 Pravopisna praksa pisanja određenog člana u sastavu vlastitih imena, zapravo prije svega nadimaka, i u evropskim je jezicima različita. Npr. u talijanskom ili španskom obično se piše velikim slovom (usp. *Il Capo, El Niño (Isus)*), a u engleskom malim (usp. *the Virgin (Marija)*).

28 Usp. Abdulah Škaljić, *navedeno djelo*.

29 I pravopisi u susjedstvu prihvaćaju takvo rješenje. Tako npr. *Hrvatski pravopis* Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje propisuje oblik *reisul-ulema*.

Potrebno je ovdje objasniti da nazivi o kojima je riječ, iako među sobom mogu biti raznoliki i specifični, ipak u cjelini gledano odgovaraju uvjetima i pravilima formiranja i upotrebe polusloženica u bosanskom jeziku i pravopisu: (1) oba su im dijela naglašena, (2) prvi je nepromjenljiv, (3) među njima postoji odnos gramatičke i semantičke modifikacije i (4) ne mogu međusobno mijenjati mjesta. Prema tome njih je jedino ispravno pisati kao polusloženice (*reisul-ulema*, *Lejletul-kadr*, *bejtul-mal*, *ehli-sunet*, *kelimei-šehadet*, *kadei-ehire*³⁰ itd.). Određeni član ili njegov suglasnički dio (a u slučaju perzijskih konstrukcija tzv. „izafetska kesra“) piše se uz prvu sastavnicu i od nje se ničim ne rastavlja. Odvajanje člana ili njegova dijela u praksi motivirano je vjerovatno navodnom potrebom da se signalizira kako on sintaksički zapravo pripada drugom članu konstrukcije. To je, naravno, nepotrebno jer jezik primalac (ovdje bosanski) ne treba signalizirati gramatičku strukturu jezika davaoca (ovdje arapskoga), nego slijediti principe vlastite organizacije i funkcioniranja, a u ovom je to slučaju (kao najvažnije) izgovor ovakvih konstrukcija. Ovdje se naime prvi dio konstrukcije izgovara jednim artikulacijskim činom, bez intonacijskog loma, drugim riječima kao jedna kompaktna fonetska riječ. Fonološki pravopis, kakav je bosanski, mora na odgovarajući način registrirati takav izgovor te konstrukcijske komponente, tj. ortografski ga predstaviti kao jednu riječ. Nikakvo drugo rješenje ne može biti opravdano niti biti prihvatljivo.

2.3. Veliko početno slovo

U pisanju imena i naziva iz orijentalno-islamske duhovnosti i kulture nisu rijetke ni nedoumice vezane za upotrebu velikoga i malog početnog slova. O tom sam problemu u vezi s vlastitim imenima ljudi ovdje već govorio. Međutim problematičnima se nadaju i pojedini nazivi koji se u praksi ponekad razumijevaju kao da upućuju na jedinstvene i individualizirane pojmove (koncepte), te stoga predstavljaju vlastita imena koja treba pisati velikim slovom. Takvu praksu dijelom su podržali PBJ₁ i PBJ₂ propisujući da se nazivi kakvi su *Šerijat*, *Dženet*, *Džehenem* pišu velikim slovom, da bi PBJ₃ dokinuo to pravilo.³¹

30 Tri posljednje polusloženice (*ehli-sunet*, *kelimei-šehadet*, *kadei-ehire*) u sintaksičkom su smislu perzijske, a ne arapske. Iako su obje riječi u svakoj od njih arapskoga porijekla, povezane su „kesrom“, koja se u perzijskom upotrebljava za vezanje dviju imenica i imenice i pridjeva koji čine jednu sintagmu, odnosno imenski rečenični konstituent. Tako nastaje tzv. *izafet*, koji je mnogo zastupljen i u osmanskome turskom, preko kojeg je došao i u bosanski jezik. No u pravopisnom pogledu one se uvrštavaju u istu kategoriju kao i arapske genitivne veze i druge slične konstrukcije.

31 Da su rješenja u PBJ₁ i PBJ₂ bila potpuno neosnovana, pokazalo je i moje istraživanje izvora. Iako se radi o ograničenim izvorima, rezultati su ipak vrlo korisni i relevantni. Naime u

Odgovor na pitanje treba li neke riječi pisati velikim slovom uvijek je uvjetovan odgovorom na pitanje spadaju li te riječi u neku od pravopisnih kategorija riječi koje se pišu velikim slovom. Nijedan od ova tri naziva ne možemo ubrojiti ni u jednu takvu kategoriju (nisu nazivi pisanih djela, dokumenata, naseljenih mjesta itd.), prema tome oni nemaju status vlastitih imena i ne trebaju se pisati velikim početnim slovom. Isto vrijedi i za druge slične termine, npr. *hadis* (u smislu Poslanikove tradicije), *vahj* itd.

Poseban su slučaj pojmovi i nazivi *kijametski dan*, *sudnji dan*, za čije pisanje PBJ₃ (20) predviđa veliko početno slovo (*Kijametski dan*, *Sudnji dan*), a po analogiji bi onda vjerovatno tako trebalo pisati i *Kijamet*, *Dan suda* i sl. Zanimljivo je da se navedeno pravilo u PBJ₃ daje kao posebna tačka ispod tačke koja regulira pisanje „ustaljenih naziva događaja (ratova, ustanaka, revolucija, bitaka, pothvata i sl.)“. Dakle i „pravopiscu“ je jasno da *kijametski dan* i *sudnji dan* nisu ustaljeni nazivi „historijskih događaja“, no ne objašnjava razloge upotrebe velikog slova (očigledno zato što ih ni sam ne zna). Historijskim događajima prema vjerovanju muslimana mogu se npr. smatrati *Miradž* i *Isra*, i njih zato treba pisati velikim početnim slovom.

Naravno, upotreba velikog početnog slova u pravopisu općenito može biti motivirana stilističkim razlozima. Poznato je da se riječi ili spojevi riječi kakve su *istina*, *ljubav*, *sreća*, *pravi put* itd. iz naročitih (emocionalno-ekspresivnih) razloga i posebnih pragmatičkih ciljeva mogu pisati velikim početnim slovom – *Istina*, *Ljubav*, *Sreća*, *Pravi put*. Tako se veliko slovo može opravdati i u pisanju nekih od gore spomenutih naziva. Ipak potrebno je uvijek praviti razliku između jasnog pragmatičkog cilja koji se postiže naročitom ortografijom i nepoštivanja pravopisnih normi usljed neznanja ili nemara.

3. Završna riječ

Propisivanje bilo koje standardnojezičke norme nužno zadire u jezičke navike korisnika, te je stoga vrlo delikatan i nezahvalan čin. To posebno vrijedi za pravopisnu normu, koja je više od svih drugih konvencionalna. Imena i nazivlje iz orijentalno-islamske duhovnosti i kulture važan su sloj leksike bosanskoga jezika prema kojem korisnici iz razumljivih razloga većinom grade poseban odnos. Zato je pravopisno normiranje takvih riječi vrlo izazo-

Korpusu bosanskih tekstova Univerziteta u Oslu (dostupno na <http://www.tekstlab.uio.no/Bosnian/Korpus2.html>) unutar rečenice (izvan početne pozicije) riječ *šerijat* upotrijebljena je 12 puta i svaki put napisana je malim slovom; riječ *dženet* / *džennet* upotrijebljena je 37 puta, 32 puta napisana je malim slovom, a 5 puta velikim; riječ *džehenem* / *džehennem* upotrijebljena je 16 puta, 15 puta napisana je malim, a samo jedanput velikim slovom. Također prema mome uvidu, u pisanim bosanskim izvorima iz oblasti islama (pogotovo onima koji nisu strogo znanstveni) daleko preteže pisanje ovih riječi malim slovom. Isaković (Alija Isaković, *navedeno djelo*, str. 404) također ove tri riječi piše malim slovom.

van i odgovoran zadatak. Standardnojezička norma, uključujući i pravopisnu, u savremeno doba uglavnom više nema karakter „društvene prinude“, više se razumijeva i tumači kao „stručni savjet“. U svakom slučaju odgovornost je najvećim dijelom na plećima jezičkih stručnjaka. Očekivanja korisnika uvijek su različita. U slučaju leksike o kojoj je u ovom prilogu bila riječ, najveći utjecaj i najznačajniju ulogu imaju muslimanski teolozi, intelektualci, imami i dr., obično s dobrim poznavanjem arapskoga jezika. Oni prije svih drugih moraju razumjeti da je leksika o kojoj je riječ činom posuđivanja prestala biti arapska i postala bosanska, te tako potpada pod normativnu „jurisdikciju“ bosanskoga jezika. Tek kad smo sve takve riječi ugradili u odgovarajuće pravopisne kategorije bosanskoga jezika zajedno s drugim riječima koje im pripadaju, pokazali smo da su one i ortografski potpuno prihvaćene i odomaćene u bosanskom jeziku. Jednako tako, dok lutamo birajući različite načine njihova pisanja (a pogotovo takve koji su strani bosanskom jeziku i pravopisu), zapravo pokazujemo da su nam te riječi i nakon višestoljetnog prisustva u bosanskom jeziku još uvijek „problem“. Ključno je područje upotrebe imena i nazivlja iz orijentalno-islamske duhovnosti i kulture pisani religijski diskurs. On se najvećim dijelom odvija unutar različitih djelatnosti Islamske zajednice. Zato je ta institucija i najodgovornija za uvođenje reda u ovu oblast. Njezin konkretni angažman na ovom planu apsolutno je neophodan. Pri tome, naravno, treba imati na umu da je svaka bitka protiv prirodnih zakona, uključujući i jezičke, unaprijed izgubljena.

On names and terminology from Oriental-Islamic culture in Bosnian spelling

Abstract

Names and terminology from Oriental-Islamic spirituality and culture are an important layer of the lexicon of the Bosnian language to which users mostly build a special relationship. That is why orthographic standardization of such words is a very challenging and responsible task. The expectations are always different. In the case of the names and terminology discussed in this article, Muslim theologians, intellectuals, imams, etc. have the greatest influence and the most significant role. They must first of all understand that the vocabulary in question has ceased to be Arabic by the act of borrowing and has become Bosnian, falling that way under the normative ‘jurisdiction’ of the Bosnian language. Only by incorporating all such words into the appropriate Bosnian spelling categories we show that they are fully accepted and domesticated in the Bosnian language. Likewise, as we wander around choosing different ways of writing them (especially those that are foreign to

the Bosnian language and spelling), we are actually showing that these words are still a ‘problem’ for us, even after centuries of their presence in the Bosnian language. In doing so, one should know that every battle against natural laws, including linguistic ones, is lost in advance.

Key words: Bosnian language, language norm, spelling, Arabic language, borrowed words, proper names, terminology.